

Онаалгаларны күүседирингө удуртуулға¹

Тыва дылдың шылгалдазының онаалгаларын күүседирингө 3 шак 55 минут (235 мин.) бердинер. Ажыл 15 онаалгалыг **3 кезектен** тургустунган.

1-ги кезекте чаңгыс онаалга кирип тураг. Ук онаалгада дыңнааны сөзүглелге улуг эвес бижимел ажыл (**кыска эдертиг**) кирген. Кыска эдертигге бижиир сөзүглелди 2 катап дыңнаар. Бо онаалганы аңғы **харыылар бланкызынчे** бижип күүседир.

2-ги кезек номчаан сөзүглелден күүсеттинер.

2-ги кезектиң **2-3 дугаар** онаалгаларында 3 харыы вариантызы бердинген болур, оларның чүгле бирээзи шын, ынчангаш ону тодарадыр. Шын харыыны **харыылар бланкызынче** ушта бижип күүседир.

2-ги кезектиң **4-14** дугаар онаалгаларын сөс, сөс каттыжышкыны, саннар, тайылбыр дузазы-бile харыылаар, шын харызыны **харыылар бланкызынче** ушта бижип күүседир.

3-ку кезекте чаңгыс онаалга кирип тураг. Ук онаалгада номчаан сөзүглелингө даянып, угаап **боданышкынныг чогаадыгны** бижиир. Чогаадыгны **харыылар бланкызынга** бижип күүседир.

Шылгалда эгелээниниң соонда, 70 минут эрткенде, бир эвес бар болза, орфографтыг словарьларны ажыглаарын чөпшээреп болур.

Онаалгаларны бердинген чурумун ёзуаар харыылаарын сүмелеп тураг бис. Шак чидирбези-бile билбес онаалганы арттырып кааш, дараазында онаалгазынчे кириңер. Онаалгаларны күүседип каапкан соонда үе артса, кылдынмаан онаалганы катап күүседиrin кызыңар.

Онаалгалар бөдүүнүн болгаш нарынын барымдаалап, баллдар системазы-бile үнелеттинер. Шупту онаалгаларны күүсеткен түннелинде алган балдарны кадыпкаш, бүгү ажылдың түннелин үндүрер. Ынчангаш хөй баллдар ажылдан алтырын кызыдыңар.

ХАРЫЫЛАР БЛАНКЫЗЫНЫҢ АРТЫНГА ШУУТ БИЖИП БОЛБАС!

Чедиишкиннерни күзедивис!

¹Удуртуулганы ФИПИ-ниң сайтындан алган (www.fipi.ru)

1-ги вариант

1-ги кезек

Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнааш, **кыска эдертигни** бижиңер. Баштай онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харылар бланкызының саазынынга күүседиңер.

Сактып алышар! Эдертигни бижиирде, сөзүглелдиң иштики темаларының болгаш бүдүн бодунуң утказын дамчыдар.

Эдертигниң хемчәэли 70-ден эвәэш эвес сөс болур.

Эдертигни билдингир, чараш хол үжүү-бile бижиңер.

2-ги кезек

Сөзүглелди номчааш, онаалгаларны күүседиңер (2-14).

Күш-ажыл кижини хевирлээр

(1) Хемчик унунда бай, шыдалдыг кижилер-ле хөй. (2) Ыңаажык оларның ажыламыдыралын бүдүү сонуургап, олардан база өөренип алышын күзээр. (3) Ол шору ажыл-ажыйжы эр бооп өзүп орган.

(4) Кырган-авашкыларның кожазы чүгле олаа кавыда эвес, харын бүгү Хемчик унунда шыдалдыг бай дирткен Чындыр-Чалаң аалынга Ыңаажык бо-ла чеде берген тураг. (5) Ол аалдың часкы, күску ажылын кылчып бээр. (6) Кандыг-даа ажылга күзелдии-бile дузалажы берген тураг. (7) Чындыр-Чалаңның мал-маганының хөйү-даа кончуг, эт-севиниң шыыраадаа кончуг. (8) Ол боду ажыл-ишчи болгаш, кежээ кижилерни үнелеп билир.

(9) Чындыр-Чалаңның ийи орус ажылчыннары безин бар. (10) Ол орус ажылчыннарның кылбас, билбес чувези чок. (11) Чындыр-Чалаң оларынга аажок, төрелдери-бile дөмей-ле. (12) Оларның ижин үнелээри-даа кончуг.

(13) Чындыр-Чалаң боду чеже-даа бай болза, кара ажыл кылышындан ол чалданмас. (14) Ажылчыннары-бile кады туруптар. (15) Чүвүрүнүң хончуларын дөңмек дөзүнгө чедир даап каапкан, тараа суттарышкан тураг. (16) Чылгыларының-даа бажын боду бо-ла дозуп, сыгырткылай кагтылап, халдып чоруур.

(17) — Кандыг-даа кижиниң бай, тодуг-догаа чорууру кара чаңгыс ажыл-иштен хамааржыр болдур ийин, оол. (18) Ажылга ынак болзуңза, аксың кежий чайгаар чедип келир – деп ооң ажылышынга дузалажып, ол аалга бо-ла маннаап чеде берген тураг Ыңаажыкты чагыл-сургаар. (19) – Бо Мачылай, Мыкылай суглардан эки өөренип ап чор, оол. (20) Көрбес сен бе, олар чүнү-даа кыла бергенде, хол-будунуң туттунгур, эптиин, угаангыр-сагынгырын. (21) «Өттүнчек өөренир» дижир болгай – деп, ол сургагылаар турган.

(22) Кырган-авазының чагыг-сургаа, кожазы бай Чындыр-Чалаңның үлегер-чижээ кара чажындан ажыл-иш-бile халбактанчып келген оолга халас барбаан. (23) Ыңаажык кады-кожа аалдарның оолдары эштери-бile денге, шору эр бооп өзүп орган. (Е. Танова).

2-3 дугаарлыг онаалгаларны сөзүглелге даянып, харыыланып. Онаалга бүрүзүнде харыыларның иштинден чүгле чаңгыс шын харыыны тыпкаш, 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче демдеглеңер.

2. Ыңаажық кара чажындан кежээ кижи болуп өзүп орарын **бадыткан турар домакты** айтыңдар:

1. *Кандыг-даа ажылга күзелдии-бile дузалажы берген турар.*
2. *Ол боду ажыл-иичи болгаш, кежээ кижислерни үнелеп билир.*
3. *Ажылга ынак болзуңза, аксың кежсии чайгаар чедип келир.*

3. Дараазында домакта караптыр парлаан сөс кандыг **чурумалдыг арга** бооп чоруурун тодарадыңдар:

Чындыр-Чалаңың мал-маганының хөйү-даа кончуг, эт-севиниң шыыраа-даа кончуг.

1. эпитет;
2. метафора;
3. диригжидилгө.

Номчаан сөзүглелге даянып, **4-14** онаалгаларны күүсединер. Харыыларны сөстер, сөс каттыжышкыны, тайылбыр болгаш саннар-бile 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче демдеглеңер

4. Бердинген домакта караптыр парлаан сөстүң аяннажылга дүрүмүнгө чагыртпайн барганының чылдагаанын тайылбырлаңар:

Оларның ижин үнелээри-даа кончуг.

5. 19-ку домакта **Мачылай, Мыкылай** деп сөстер тывылган угунуң аайы-бile кандыг бөлүккө хамааржырыл, айтыңдар.

6. 13-15 дугаар домактарда **быжыг сөс каттыжышкыны кирип турар домакты** айтыңдар.

7. **Хемчик** деп сөсте немешкен бичеледир-чассыдар **кожумактың хевириң** тодарадыңдар (өскертилгө, чогаадылга, хевир тургузар кожумак).

8. 17-18 дугаар домактарда **бир кезээ долу утка илеретпес, синтаксистиг арга-бile тургустунган сөстү** ушта бижиңер.

9. 13 дугаар домакта **боду** деп ат орнуунуң бөлүүн тодарадынар.

10. 4 дугаар домакта **чүгле** деп артынчының бөлүүн тодарадыңдар.

11. 15 дугаар домактан **нарын сөс каттыжышкынын** ушта бижиңер.

12. 13 дугаар домакта чагырышкан нарын домакта кирип турар **тайылбыр домактың янзызын** тодарадыңдар.

13. 18-ки домакта чүве адынга ажык үн-бile эгелээн хамаарылга кожумаа немежиргө, узадыр адаар ажык үн тывылган сөстү ушта бижиңер.

14. 22 дугаар домакта **биче сек** чүнүң ангылап турарын айтыңдар.

3-кү кезек

2-ги кезекте бердинген сөзүглелге даянып, онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харылар бланкызының саазынынга угаап боданыштынныг чогаадыг бижиир. Чогаадыгны бижиирде, С2.1 деп айтып каар.

C2.1. «Өттүнчек өөренир» деп угаап-бодаар кыска чогаадыгдан бижиңер. Бодуңарның бодалыңарны бадыткаары-бile сөзүглелден чижектерни кирип, 70-ден эвээш эвес сөстүг кыска чогаадыгны бижиңер. Ону билдингир болгаш арыг кылдыр күүседиңер.